

Eski Türklerde Mezar Geleneği

Ulus niteliği kazanmış her toplumun, ölünün ardından anılarını yaşatmak için bir takım usûl ve âdetler meydana getirdiği bir gerçektir. Çok eski tarihten beri ana yurtları Orta Asya başta olmak üzere bilinen eski dünyanın hemen her bölgesinde sürelerce görülen hükümlanlığı ve çeşitli bölgelerdeki geçici ve daimi yerleşimleri sırasında, bazı etnik grupların tesiriyle Türklerin gelenekselleşmiş çok değişik usûl ve âdetleri olmuştur.

Bu ûsul ve âdetleri, Türklerin İslâmiyet'i kabulünden evvel ve sonra diye iki ana grupta toplamak mümkündür. Ancak İslâmiyet'in kabulünden sonra da, İslâmiyet'ten evvel oluşan usûl ve âdetlere bazı yerlerde kısmen değişik görülmekle beraber rastlamaktayız.

Şamanizm, Maniheizm ve Budizm dinlerine inanan Türklerin, bu dinlere dayalı ölüm ile ilgili düşünce ve inançları mezar geleneklerine yansımıştır. Eski Türklerde "**tenâsuh-ruh göçü**" inancını ilkel bir şekilde de olsa, görmekteyiz. Göçebe Şaman Türklerde ölümden sonra ruhun kuş gibi uçup, geldiği yere gittiğine inanılırdı. Orhun Yazıtlarından anlaşıldığına göre, insan ruhu öldükten sonra kuş veya böcek şekline girmekte ve ölen hakkında "**uçtu**" denilmektedir. Yine Orhun Yazıtlarına dayanarak "**ölümle, uçmakla**" özdeşleştirilen kergek-bolmak deyimini izahını: O. N. Tuna, bunun bildiricin türünden bir kuşa işaret etmekte olduğunu ve bu ismin etimolojisinin, "**kanatlarını yelken gibi havaya gerici**" anlamına geldiğini belirtmektedir. Batı Türklerinde, İslâmiyet'in kabûlünden sonra dahi "**öldü**" yerine "**Şunkar boldu**" yani "**Şahin**" oldu deyimini kullanılmaktadır. 15. yüzyılda yazılmış Şükrullah'ın Behçet Üttevârih'inde ölüm şöyle yorumlanmıştır: "*Sonunda ecel doğanı Orhan Beğ de pence vurup yüce uçmağa çekti.*"

Şamanizm ise, Türklerin genel olarak eski ve milli dini kabul edilen, ancak daha çok yaradılış, evren, dünya, ölüm, sevinç, keder gibi değişik konularda düşünce, inanç ve bunlarla ilgili geleneklerin tamamını kapsayan, Türklere has bir yoldur. Etkinliği zamanla azalarak bir kısım usûl ve âdetlerle günümüze de ulaşan Şamanizm'in, en çok Budizm ve Zerdüştçülük ile birlikte yürümesi keyfiyetini A. İnan şöyle yorumlamıştır: "... Şamanizm'de taassup, başka dinlere karşı düşmanlık olmadığından en eski çağlardan beri, türlü dinlerin tesirinde altında kalmış, yabancı dinlerden çok unsur almıştır. Zerdüşt'ün iyiliği temsil eden Hürmüz'tâsı, Budizm'in Maytarı Tengere'si Altaylı'nın "Panteonuna" Şaman tanrıları sıfatıyla yerleşmiştir.

Oğuz Türkleri Şamanî inançlara göre, İslâmiyet'in ulûhiyyet anlayışına yakın olarak bir Tanrı'ya inanıyorlar; öteki dünyada lüzumuna inandıkları için de kahramanlarını at ve silahlarıyla gömüyorlardı. Eski Türk Şamanizmi'nde her şeyin üstünde bir gök tanrısına itikat edilmesi, yani "yüce varlık inancı" tek tanrıcılıkla yakın bir paralellik göstermektedir."

Eski Türklerin çoğu Şamanlık düşünce ve inançlarına bağlı, ölü gömme âdetlerine ait ilk bilgileri Çin kaynaklarında buluyoruz. Bu konuda daha ayrıntılı bilgiler Göktürklerle aittir. Hunlara ait haberler ise çok azdır. M.Ö. 3. yüzyılda yazılmış bir Çin kaynağından aktarılan bilgilere göre: "*Hunlar ölülerini tabut içine koyarlardı. Bu tabut iki katlı olup, iç ve dış tabutlardı. Bu tabutları altın ve gümüş işlemeli kumaşlarla örterlerdi. Ağaç dikilmiş mezarları ve matem elbiseleri yoktu. Ölü ile beraber öldürülen yüz, hatta yüzden fazla olurdu.*"

Çin kaynaklarından elde edilen diğer bilgilere bakarak, eski Türklerin defin törenleriyle ilgili usûl ve âdetleri şöylece sıralayabiliriz:

- A. Ölü için yapılan yas merasimi "yoğ".
B. Ölüyü gömmek.

- C. Ölüyü yakmak.
D. Birden fazla ölü gömmek.
E. Cesetleri mumyalamak 'tahnit etmek'.
F. Eşyaları ve yiyecekleriyle birlikte gömmek.
G. Mezarlarının bir köşesine at gömmek.
H. Alpin mezarı yanına kendi heykelini "sin" ve "balbalını" dikmek.
İ. Ölüyü tabuta koyup ağaca asmak.

A. Ölünün arkasından yapılan çeşitli uygulama şekilleri olan bulunan yas törenine "**yoğ**" denir. Şamanist Türklerde "**ölüler kültü**" ile bağlı en büyük törenlerden biridir. Bu törende yemeğin yalnız dirilere değil, özellikle ölümlere ikram edildiğine inanırlardı. Kıtáb-ı Dede Korkut, Manas Destanı gibi eski Türk âdetleri hakkında önemli kaynak teşkil eden eserlerde, bu törenin değişik şekil ve uygulamalarına rastlamaktayız. Bu törenlerde ayin, ziyafet ve ağıt yakmak gibi âdetler görülmektedir. Yine Dede Korkut öykülerinden anlaşıldığına göre, Oğuzların cenaze törenleri biraz İslâmlaşmakla beraber Hun ve Göktürklerin defin törenlerinden farksızdır. Yoğ, Hunlardan itibaren her devirde Türk boylarında görülmektedir. Hun cenazelerinde tabut, yukarıda belirtilen şekilde süslenir, hizmetkârlar ve odalıklar arkadan gelirlerdi. Bunları da gençler takip ederdi. Bu merasim sırasında güreşlere yer verilmesi, çeşitli şekilde yorumlanacak ilginç bir âdetti. Bazen bu hizmetkâr ve odalıklardan biri kurban edilirdi. Kısa bir süre sonra, esir yerine at, koyun, deve kesilerek ziyafet verme şekliyle bu gelenek sürdürülmüştür. Hunlarda matem âyini yedi defa yapılırdı. Bu yedi rakkamına verilen özel değer, İslâmiyet'ten çok önce ve eski zamanlardan beri devam ede geldiğini göstermektedir: "**Üçler, yediler, kırklar**". Göktürklerde yoğ töreninin çok görkemli yapıldığını Orhun Yazıtlarından öğreniyoruz. Burada, Kültegin (Köl-tigin) için

yapılan yas töreninden bahsedilmektedir. Verilen bilgiye göre, ölünün bulunduğu çadır etrafına koyun, sığır, at kurban ederler. Ata binip çadır etrafında yedi defa dönerlerdi. Ağlarlar, yüzlerini sembolik olarak bıçakla keserler, bazen de ölünün atını, eşyasını yakarlardı. Kağanların "**hükümdar**" mezarları üstüne bir evcik halinde türbeler inşa ederler, bazen de duvarlarına cenk resimleri yaparlardı. Yoğ merasiminde abartılmış yas gösterileri ve burada yüzlerini kesmek gibi âdetler ile bugün hala Şî Azerî Türklerinin Kerbelâ Vakıf'ı dolayısıyla, Muharrem günlerinde yapılmakta olan mâtem gösterileri arasında büyük benzerlik göze çarpmaktadır.

B. Hemen hemen Bütün milletlerde olduğu gibi, Türklerde de ölen insanın toprağa verilmesi genel bir âdetti. Ancak bu usûlün değişik dönemlerde, değişik tarzlarda yapıldığını görmekteyiz. Hunlarda ölümlerin gömülmesi yılın muayyen zamanlarında yapılırdı. "**Muayyen zamanlarda ölü gömme geleneği**" Göktürklerde sekizinci yüzyıla kadar devam etmiştir. Çin kaynaklarının bildirdiğine göre, Göktürk topluluklarında ilkbaharda ölenler otların ve yaprakların sarardığı sonbahar mevsiminde, kışın ölenler ise, bitkilerin yeşillendiği, çiçeklerin açtığı ilkbaharda toprağa verilirdi. Bazen cesetler yakılır, kalanları gömülürdü.

C. Yukarıda belirtildiği gibi, cesedin önce yakılıp, kalan bakiyenin gömülmesi şeklinde olurdu. Ölümden sonra cesedin yakılması âdetinin, kötülüklerden temizlenme amacıyla yapıldığı sanılmaktadır.¹² Göktürklerde bir süre sonra terk edilen bu âdetin uzantıları 10. yüzyılda Kırgızlarda görülmektedir.

D. Altaylarda bazı Hun kurganlarında erkek cesetleri yanında kadın cesetleri de görülmüştür. Bu asil kişinin odalığı, öbür dünyada kendine hizmet etsin diye gömüldüğünü göstermektedir. Aynı şekilde Pazırık'ta iki ve beş nolu kurganlarda ağaç kütüğünden oyularak yapılmış bir lahitte, erkekle beraber bir kadın cesedi görülmüştür. Dördüncü Pazırık kurganında ise, iki ayrı lahitte hem erkeğin hem de kadının cesedi bulunmuştur.

E. Türklerde çok eski zamanlardan beri mumyalama âdetini zaman zaman görmekteyiz. Bu mumyalar, Türkçede "**kurgan**" adı verilen mezarların içine yerleştirilirdi. Hun asillerinde cesetlerin tahnit edilmesinin gereği, muayyen zamanlarda gömülme geleneğinden doğuyordu. Ayrıca bu âdet dolaylı olarak çok emek ve zahmet isteyen büyük kurganın bitimine bağlıydı. Küçük tip kurganlarda tahnit edilmiş cesetlere rastlanılmamıştır. Çünkü mumyalama işi asil kişilere mahsustu. Şibe ve Pazırık kurganlarında tahnit edilmiş kadın ve erkek cesetleri görülmüştür. Buradaki cesetlerin iç uzuvları ve kafatasları boşaltılmış olup, içleri kokulu ot, kozalaklar ve toprakla doldurulmuştur. Mumyalama sırasında iç uzuvlarının çıkarılmasının nedeni, kötülüklerin insan içine toplanması fikrinden doğmaktaydı. Bu iç uzuvlar "**mide, barsak, ciğerler**" yerine, insanın ölümden sonraki hayatında bedeninin gücünü sağlayacak doğadan toplanmış şifalı otlar, kokular konulurdu. Ayrıca ölenin bedenine dışardan kötü ruhların girmesini önlemek amacıyla mumyalanmış bezler, lifler sarılırdı.

İslâmiyet'in kabûlü ile mumyalama işi, bu geleneğin devamı olarak Anadolu'da Selçuklularda ve Beylikler Devri'nde görülmüştür. "**A. Ş. Beygu, Ahlat Kitabesi, s. 89**" belirttiğine göre, Ahlatlı ihtiyarlar kümbetlerde sapsarı olmuş Ter-ü taze cesetlerin bulunduğunu görmüşler. Bunların mumya olduğu gerçektir. Yine aynı yazarın ifade ettiğine göre, emirlerin mezarları olan kümbetlerdeki cesetler fevkalade itina ile çok sanatkârane yapılmış tabutlar içinde görülmekteydiler. Evliya Çelebi de Seyâhatnâmesi'nde bu cesetlerin elbiseleriyle tabutların içinde olduğunu belirtmiştir. Doğu ve Orta Anadolu'nun bazı kentlerinde, (Konya, Karaman, Amasya, Harput, Kemah) mumyalanmış cesetlere rastlanılmıştır. Bunlardan biri Kemah'ın kuzeyinde bulunan Mengücek

Türbesi'ndedir. Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında (1072-1092), Kemah ve Erzincan havâlisinin fethine bu Emîr memur edilmişti. Burada kuvvetli bir devlet otoritesi temin eden ve Selçukluların geleneksel armaları olan çift kartalı yapıtlarında kullanan Mengücek Beyi'nin türbesi iki katlıdır. Yedi köşeli çadırı andıran bu türbenin alt katına yedi basamaklı bir merdivenle inilir. Çok eski devirlerden itibaren, hatta Sümerler zamanında bilinen *"yedi gezegene"* izafe edilen ve daha sonraki devirlerde Türklerde *"üçler, yediler, kırklar"* şeklinde devam eden yedi sayısına verilen özel öneme burada yer verildiği görülmektedir". Türbenin alt katında dört sanduka olup, bunlardan en baştaki Mengücek Bey'e aittir. 1926'da sandukası içinde sağlam bulunan mumyası aradan geçen zaman içinde çeşitli sebeplerle açılıp, bakılıp, örselenmesi sonucunda tanınmayacak hale gelmiştir. Belki bu eski geleneğin uzantısı olarak, Osmanlı padişahlarında *"mumyalama"* olmasa da, zaruri durumlarda *"tahnit"* işlemleri görülmektedir. Kosova Meydan Savaşı'nın muzaffer kumandanı ve şehidi I. Murat (1360-1389) ile Osmanlı İmparatorluğu'nu dünyanın en güçlü devleti haline getiren ve son seferi olan Zigetvar Kalesi'nin alınışından (7 Eylül 1566) birkaç saat önce ölen, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) âhşaları, bulundukları civara defnedilmiş ve boşalan iç uzuvları Güzel kokulu ot ve buhurlarla tahnit edilmiştir. I. Murat Hüdavendigâr'ın na'sı Bursa'ya taşınarak camisinin yakınındaki türbesine, Kanuni Sultan Süleyman'ın na'sı ise, İstanbul'da Mimar Sinan'a yaptırdığı Süleymaniye'deki türbesine gömülmüştür.

F. Öbür dünyanın hayatın devamı olduğu düşüncesiyle ölüye ait gerekli eşyalar: Elbiseler, silahlar, kaplar vs. ile yiyecekler kurganın içine yerleştirilirdi. (Res. 1). Ayrıca Türkler *"aş vermeği"* önemli bir vazife saymışlardır. İlk çağlarda aş doğrudan ölüye verilir, yani mezarına konulurdu. Manevi kültür geliştikten sonra bu tören *"sevabını ölüye bağışlamak üzere"* fakirlere yemek vermek, helva (tatlı) vermek şeklini almıştır. Ancak burada şu nokta üzerinde durulması gerekir. İslâmiyet'in kabûlünden önce ve sonra yemek vermek usûlü görmekteysek de yani tatlı vermek âdetini, İslâmiyet'in kabûlünden önce mevcut olduğuna dair bir kayda rastlamıyoruz. Bunu da

İslâmiyet'in normal bir ölümü yas sebebi olarak görmemesinde arayabiliriz.

G. Bilindiği gibi, Türkler atlarına çok önem vermişlerdir. Bugün bile Anadolu'da atasözü olarak kullanılan bu tâbir, "**at, avrat ve silahına sahip olmak**" şekliyle süre gelmektedir. Muhtelif tarihlerde Türk boylarında atların sahiplerinin ölümüyle birlikte gömüldüğünü görüyoruz. Eski Türklerde ölen kahramanın atı ile gömülmesi âdet olduğu gibi, harplerde hizmeti geçmiş atların da bazen merasimle gömüldüğü olurdu. Sultan Osman'ın (1618-1621), ölen bir kır atının mezarının bulunuşu ve Sultan Mahmut'un çok sevdiği atı Sisli Kır'ın ölümü üzerine Karacaahmet Mezarlığı'nda bu at için türbe yaptırarak oraya gömdürmesi, bu çok eski geleneğin izlerini taşımaktadır.

İslâmiyet'in Türkler tarafından kabûlüyle bu gelenek, gömmek yerine "**atını boğazlayıp, aşını vermek**" suretiyle sürdürülmüştür. Atların cenaze törenlerinde yerleri, eski Şamanî âdetlere uygun olarak Osmanlılarda devam etmiştir. IV. Murat'ın cenaze töreninde üç atının (onun binip harbe gittiği), tersine eğerlenip, tabutu önünde götürüldüğünü Naima Tarihi'nde söylüyor. Bütün bu bağlantıların özüne indiğimizde, Orta Asya'da "**Hun ve Göktürk kurganlarında**" genel olarak şu âdetlere rastlıyoruz: Atların ölüyle birlikte gömülmesi, atların genellikle aygır cinsinden olması, kuyruk, yele ve topuklarının kesik olması, ayrıca kuyruklarını kesmek yerine bağlamak, örmek âdetleri görülmektedir. Yine, hangi boydan geldiğini tanımlayan işaret "**in**"lerin atların kulaklarını kesmek suretiyle belirtilmesi. *"...Pazırık höyüğünde on atın nişanlarının ayrı ayrı olması on şahsa ait değil, on kavime ait olduğunu gösterir. Bu yas âdetleri son devirlere kadar sürekliliğini devam ettirmiştir."*

H. Eski Türklerde yaygın bir âdet gereğince, ölen Alp-Kahramanın mezarı başına, kendi heykelini "**sin**" ve öldürdüğü düşmanları simgeleyen kabaca yontulmuş taşları "**balbalını**" dikerlerdi. Bu mezar heykelleri 8. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar sürekliliğini devam ettirmiş olup, Moğolistan, Tuva, Güney Altay, Çin Türkistanı, Kazakistan ve Ukrayna'da rastlanılmıştır. 8. yüzyıldan itibaren Göktürklerle görülen

ve Kültigin Külliyesi'nin (732) tören yolu üzerinde yüzlercesine rastlanan sinler, Eski Türk boylarının etnojen ve sosyal yapılarını, kültür ve geleneklerini aydınlatmak bakımından ayrıca önemlidir. Yüzleri, yönler ve duruşları, kuşanımları **"kemer, çanta, mendil toka, küpeler"**, ellerinde tuttukları **"kuş, kadeh"** gibi sembolik objeler, Türk kültür tarihinde birçok bilgiye kaynak olmuştur. Yüzleri daima doğuya bakan bu mezar heykellerinde yüzlerin birbirine benzememesi, kaynaklardaki ölenin portresinin yapıldığına dair bilgileri doğrulamaktadır. Le Bazin, **"Sin"** yapmakta usta bir sanatkar okulunun Göktürk Kağanlık merkezinde geliştiğini kaydetmektedir. Bazı sinlerde, bunları yapan sanatkarın adına rastlanılmıştır.

Balballar, Göktürk alplerinin savaşta öldürdükleri düşman sayısı kadar mezara konulmuş ve **"doğu-batı yönünde"** dizili, kabaca yontulmuş taşlardır (Res. 5). Ebedi hayata inanan Türkler, öldürdükleri düşmanın kendilerine öbür dünyada hizmet edecekleri inancı içindeydiler. **"Balballar"** bu düşmanların ruhunu temsil ediyordu. Balbalların sayısı bazen bir, bazen de yüzlerce olabiliyordu. Ancak, sayıları yüzleri bulan balbalların diğer alpler tarafından ölen Alpe bir hizmetkar hediyesi olarak düşünülebilir.

İ. Orta Asya'da Hun ve Göktürklerin egemenlikleri devirlerinde, daha iptidai olan bazı boylar içinde **"ölülerini tabuta koyup, ağaca asmak"** vardı. Bu boylar arasında Türklerden Dubo-Tubalar vardı. Bu âdet Yakutlarda 18. yüzyıla kadar süregelmiştir.

Sonuç olarak, İslâmiyet öncesi Türklerde ölü gömme âdetlerinin çeşitliğini, her Türk boyunun kendi dini inançları ve geleneklerine dayanarak oluşturduğunu söyleyebiliriz.